

УДК 161.12: 343.34

В. І. Борисов,

докт. юрид. наук, проф., академік
НАПрН України, радник при дирекції
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України;

О. О. Пашенко,

докт. юрид. наук, доц., провідний
науковий співробітник Науково-
дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО РОЗУМІННЯ ДОКТРИНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ «БЕЗПЕКА – СТАН ЗАХИЩЕНОСТІ»

У статті аналізується наукова концепція «безпека – стан захищеності». Зазначається, що категорія «безпека» є предметом дослідження різних галузей права, а також політології, соціології, економічної теорії й інших наук. Констатується, що загальновизнане поняття цього явища нині відсутнє, що пояснюється надзвичайною складністю і внутрішніми суперечностями зазначеного феномену. Звертається увага на те, що спроби надати визначення категорії «безпека» на загальному рівні (а не щодо конкретного предметного дослідження) мають декларативний характер або являють собою не більше, ніж тлумачення слова без розкриття реального змісту поняття, яке цим словом позначаються. В радянський період панівним був підхід до розуміння безпеки як стану захищеності. Після розпаду СРСР багато дослідників почали не лише шукати нові підходи, а й критично осмислювати панівну раніше концепцію. На підставі проведеного аналізу в статті обґрунтовується, що жоден із наведених у науковій літературі аргументів не переконує у тому, що концепція розуміння безпеки як стану захищеності є застарілою і такою, що не відповідає реаліям сьогодення. Тому відмовлятися від неї автори статті вважають недоречним. У ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. В ієрархії зазначених найсуттєвіших благ Конституція України насамперед виділяє життя і здоров'я, які є невід'ємними властивостями будь-якої людини. Про пріоритетність захисту життя і здоров'я людини можна судити з того, що відповідний розділ знаходиться майже на самому початку Особливої частини Кримінального кодексу України, одразу після «Злочинів проти основ національної безпеки України». Водночас слід відзначити, що шкода життю

і здоров'ю людини може бути спричинена не лише внаслідок учинення злочинів, відповідальність за які передбачено в розділі II Особливої частини КК. Система побудови останнього, передусім за ознакою об'єктів кримінально-правової охорони, дозволяє виявити, що як додатковий об'єкт життя та здоров'я охороняються безпосередньо (разом з основним) або опосередковано нормами майже усіх розділів Особливої частини. Крім того, в окремих випадках, що кореспондують відповідним сферам, створюється певна захисна оболонка, в побудові якої задіюються й норми КК, яка покликана нівелювати (чи хоча б мінімізувати, тобто звести ймовірність небезпеки близькою до нуля) можливість спричинення шкоди життю і здоров'ю людини. Мова, у першу чергу, йде про кримінально-правове забезпечення за допомогою кримінально-правових норм охорони громадської (суспільної) безпеки, безпеки виробництва та безпеки руху та експлуатації транспорту. Крім того, на рівні видового об'єкта відносини безпеки охороняються і в інших розділах КК. Це стосується, зокрема, екологічної безпеки, що охороняється нормами розділу VIII Особливої частини КК. Доводиться, що функціональна несхожість між собою кримінально-правових норм, що містяться у розділі VIII Особливої частини КК, дає підстави для виділення в ньому принаймні двох видових об'єктів: відносин щодо збереження природних об'єктів та екологічної безпеки.

Ключові слова: безпека, Конституція України, Кримінальний кодекс України, злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти громадської безпеки, злочини проти безпеки виробництва, злочини проти довкілля.

Постановка проблеми. Почуття внутрішнього комфорту, спокою та захищеності має бути притаманне кожній людині. Водночас протягом свого життя людина може піддаватися дії цілої низки шкідливих і загрозливих факторів, які походять від найрізноманітніших джерел (у тому числі і від небезпечних дій інших людей), що потребує необхідності її соціального та правового захисту.

У статті 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. В ієрархії зазначених найсуттєвіших благ Конституція України насамперед виділяє життя і здоров'я, які є невід'ємними властивостями будь-якої людини. Ці природні блага забезпечуються різноманітними системами суспільних відносин як загальнолюдського характеру,

так і правового (наприклад, взаємодопомога у разі небезпеки або ж унормоване «право на безпеку праці»). Важливу роль у «механізмах» належного функціонування значної частини суспільних відносин відводиться Кримінальному кодексу України (далі – КК), що має своїм завданням забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань, передусім, спрямованих проти людини. Про пріоритетність захисту життя і здоров'я людини можна судити з того, що відповідний розділ знаходиться майже на самому початку Особливої частини КК, одразу після «Злочинів проти основ національної безпеки України».

Водночас слід відзначити, що далеко не всі злочини *безпосередньо* спрямовані на заподіяння шкоди саме життю і здоров'ю людини. Інакшими словами, відзначена шкода може бути спричинена не лише внаслідок учинення злочинів, відповідальність за які передбачено в розділі II Особливої частини КК. Система побудови останнього, передусім за ознакою об'єктів кримінально-правової охорони, дозволяє виявити, що як додатковий об'єкт життя та здоров'я охороняються безпосередньо (разом з основним) або опосередковано нормами майже усіх розділів Особливої частини, в їх числі і нормами розділу «Злочини проти основ національної безпеки України». Крім того, в окремих випадках, що кореспондують відповідним сферам людської діяльності, створюється певна «безпекова оболонка», в побудові якої задіюються й норми КК, яка покликана нівелювати (чи хоча б мінімізувати, тобто звести ймовірність небезпеки близькою до нуля) можливість спричинення шкоди життю і здоров'ю людини. Мова, у першу чергу, йде про кримінально-правове забезпечення за допомогою норм КК охорони громадської (суспільної) безпеки, безпеки виробництва та безпеки руху та експлуатації транспорту. Як бачимо, у назвах відповідних розділів Особливої частини КК (X, XI, XII) зазначається така категорія як «безпека». Окрім цього, ця категорія використовується у назвах розділів I та XX Особливої частини КК: «національна безпека» та «безпека людства». У науковій літературі вже неодноразово

висловлювалися судження, що категорія «безпека» широко вживається в юридичному нормативному та науковому обігу, вона визначена у ст. 3 Конституції України (як складник благ найвищої соціальної цінності – людини), увійшла до змісту різноманітних законів та підзаконних актів, технічних норм і правил, призначення яких полягає у тому, щоб захистити суспільство від усякого роду небезпечних явищ і сил, що стали можливими під час здійснення різноманітної діяльності людини¹. Тому актуальними залишаються подальші дослідження змісту відзначеної категорії та її використання у кримінальному праві. Слід також зазначити, що німецький правник П.-А. Альбрехт звертає увагу на те, що конституційне право на безпеку займає міцне становище в загальноєвропейському обговоренні в поліцейському та кримінальному праві².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпекові питання висвітлюються в працях фахівців у галузі боротьби зі злочинністю, інших правознавців, а також представників різноманітних суспільних та природничих наук. Зокрема, це роботи О. А. Баранова, О. Ю. Бусол, Л. М. Герасіної, О. П. Дзьобаня, І. В. Діордіци, В. М. Заплатинського, І. В. Зозулі, М. В. Карчевського, А. Б. Качинського, Б. А. Кормича, М. А. Котика, М. Б. Левицької, В. А. Ліпкана, В. М. Лопатіна, Д. І. Любченка, Н. В. Мариненко, А. І. Марущака, В. А. Мисливого, Г. О. Мінаєва, П. І. Орлова, М. М. Пендюри, А. І. Позднякова, А. А. Тер-Акопова, В. П. Тихого, Р. Л. Чорного, М. В. Шутого, авторів цієї статті та інших науковців. Традиційним у наукових дослідженнях є підхід до розуміння безпеки як стану захищеності, проте останнім часом багато правників висловлюють з цього приводу критичні судження.

¹ Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны труда: учеб. пособ. Киев: УМК ВО, 1990. С. 3.

² Альбрехт П.-А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности: монография / пер. с нем. 2-е изд. Харьков: Право, 2012. С. 41.

Мета статті – проаналізувати доктринальну концепцію «безпека – стан захищеності» та визначити можливість її використання в сучасних наукових пошуках.

Виклад основного матеріалу. Категорія «безпека» є предметом дослідження різних галузей права, а також політології, соціології, економічної теорії й інших наук. Втім, загальновизнане доктринальне поняття цього явища нині відсутнє, що пояснюється надзвичайною складністю і внутрішніми суперечностями зазначеного феномену³. Хоча деякі науковці намагаються його надати. Так, на думку О. Ю. Бусол, безпека – це стан збереження та захищеності сталого існування й розвитку об'єкта (системи), за якого ймовірність змін, спричинених зовнішніми чи внутрішніми впливами, будь-яких параметрів (характеристик) функціонування є мінімальною – близькою до нуля⁴. М. М. Рибалкін доходить висновку, що безпека – це специфічна реалізація природного буття в людському існуванні, що детермінує рефлексивно-ціннісне самовизначення людини щодо небезпеки як для природної визначеності, так і для наявних форм буття речей⁵. З точки зору В. М. Заплатинського, безпека – це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень⁶. З цього приводу відзначимо, що спроби надати визначення категорії «безпека» на загальному рівні (а не щодо конкретного явища суспільного життя) мають декларативний характер або являють собою не більше, ніж тлумачення слова у його лінгвістичному розумінні.

³ Чорний Р. Проблеми кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Право України*. 2013. № 10. С. 258.

⁴ Бусол О. Гібридні загрози: чи вистійть Україна? *Юридичний вісник України*. 2020. 18 квіт. URL: <https://yvu.com.ua/gibrydni-zagrozy-chy-vystoyit-ukrayina/> (дата звернення: 04.05.2020).

⁵ Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности: учеб. пособие. М.: Моск. психолог.-социаль. ин-т, 2006. С. 186.

⁶ Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2012. Вип. 5. С. 96.

На думку В. А. Ліпкана та І. В. Діордіци, складність і багатоаспектність поняття «безпека» зумовлюють необхідність у певному впорядкуванні напрямів щодо його визначення. Ці напрями вони диференціюють на три групи: *нормативно-правовий*, що передбачає виявлення визначення досліджуваного поняття у вітчизняних нормативно-правових актах, *доктринальний*, коли окреслюються основні напрями, що містяться в науковій літературі, та *енциклопедичний*, в якому окреслюються підходи до визначення поняття «безпека», що містяться в енциклопедичних джерелах і словниках. Проведене дослідження дозволило правникам виявити, що спільним для всіх трьох груп є наявність чотирьох головних підходів: *статичного* (безпека – це стан захищеності від...), *апофатичного* (безпека – це відсутність загроз і небезпек), *діяльнісного* (безпека – це система заходів спрямованих на створення умов) та *пасивного* (безпека – це дотримання певних параметрів, норм)⁷.

Аналізуючи цю позицію відзначимо, що перша виділена зазначеними науковцями група напрямів (нормативно-правовий) відображає суто утилітарний підхід до визначення поняття безпека, оскільки його зміст зумовлюється предметом правового регулювання відповідного нормативного акту: безпека інформації, безпека атомної станції, протиепідемічна безпека та дуже багато інших визначень безпеки різноманітних предметів та сфер людської діяльності, які різняться між собою настільки, що це переконує за такого погляду у неможливості надати загальне (всеохоплююче) визначення поняття «безпека» шляхом вивчення та узагальнення всього наявного в Україні нормативного матеріалу. Крім того, нормативно-правова група напрямів не може бути взірцем ще й тому, що вона, *по-перше*, може базуватися на двох інших (доктринальній та енциклопедичній), оскільки вельми нерідко законодавчі дефініції ґрунтуються на визначеннях, що наявні в інших джерелах (спеціальній науковій чи науково-технічній літературі, словниках тощо); *по-друге*,

⁷ Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона: монографія. Київ: КНТ, 2007. С. 10–18.

вони є відображенням вольової, часто суб'єктивної, позиції суб'єкта правотворення (нормотворення), яка може неправильно (або не повною мірою) відзеркалювати суспільну потребу (дійсний стан речей). Далі зазначимо, що друга і третя групи напрямів різняться між собою лише за джерелом надання визначення. Дійсно, енциклопедії і словники – це доволі специфічні різновиди наукової літератури, їх автори є фахівцями в галузі мовознавства. Водночас вони, так само як і автори доктринальних визначень безпеки, є *науковцями*, а тому, з нашої точки зору, наявні підстави для виділення лише двох груп напрямів: легальної (нормативної) та наукової (доктринальної). Розглядаючи чотири виділені дослідниками підходи до визначення поняття «безпека» як результат узагальнення ними груп напрямів дослідження, відзначимо таке. Статичний і апофатичний підходи дуже схожі, оскільки стан захищеності по своїй суті характеризується, зокрема, і відсутністю (а скоріше мінімізацією – В. Б., О. П.) загроз і небезпек. Водночас ці підходи все ж таки не є тотожними, оскільки відсутність загроз і небезпек може існувати об'єктивно і не вимагати захисту як такого, тоді як стан захищеності, навпаки, передбачає існування (створення) якихось засобів захисту. Останнє свідчить і про те, що цей підхід також передбачає наявність певної діяльності щодо відзначеного створення, а значить, збігається з третім виділеним науковцями підходом (діяльним).

Перед тим як з'ясувати, якому ж з цих підходів має бути віддано перевагу, слід усвідомити, чим для нас, як суб'єктів пізнання, є безпека? Або, точніше, в якому значенні ми вживаємо це поняття: безпека – це суспільне відношення чи якийсь один його складовий елемент? В останньому разі слід визначитися – який саме елемент маєтись на увазі. Вважаємо, що викладеного вже достатньо для того, щоб усвідомити, що якогось одного правильного підходу щодо вирішення позначеної проблеми просто не існує.

Досліджуючи злочини проти безпеки виробництва ми дійшли висновку, що їх родовим об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують безпеку

виробництва, предметом цих відносин є безпека у сфері виробництва, як об'єктивне явище, що здатне задовольнити суспільні потреби, а соціальний зв'язок – це взаємозв'язок в суспільстві для задоволення відзначеної потреби⁸.

З огляду на викладене, якщо йдеться про безпеку як про суспільні відносини – перевагу слід віддати статичному підходу, оскільки в цьому розумінні, безпека – це стан захищеності; якщо ж про їхній предмет, то апофатичному, бо безпека це об'єктивно існуюче явище, що характеризується відсутністю («відсутністю») це ідеальне прагнення, тому точніше буде – «мінімізацією» загроз і небезпек. Що ж стосується соціального зв'язку, то тут слід поєднати діяльнісний і пасивний підходи, оскільки він (соціальний зв'язок) може мати як активну так і пасивну форми: безпека – це, по-перше, діяльність відповідних суб'єктів щодо забезпечення предмету (активний соціальний зв'язок) і, по-друге, дотримання суб'єктами норм, не вчинення ними заборонених нормами дій (пасивний соціальний зв'язок). Оскільки, як вже відзначалося, система Особливої частини КК побудована за ознакою об'єктів кримінально-правової охорони від злочинів, а не за ознакою інтересів (відносно певних благ) чи соціальних зв'язків, то для визначення поняття «безпека» (в контексті її забезпечення нормами КК) має бути взято за основу саме її розуміння щодо суспільних відносин в цілому, а не щодо окремих із їх складових елементів.

За спостереженням М. М. Рибалкіна, в пострадянський період багато дослідників почали не лише шукати нові підходи до розуміння досліджуваного соціального феномену, а й критично осмислювати панівну раніше концепцію «безпека – стан захищеності»⁹. Він узагальнив доводи науковців у п'ять груп наведених аргументів. Вважаємо за доцільне їх навести та проаналізувати.

⁸ Борисов В. І., Пашенко О. О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: монографія. Харків: Видавець Вапнярчук Н.М., 2006. С. 29–33.

⁹ Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности: учеб. пособие. С. 9.

Перший аргумент полягає у тому, що ототожнення стану захищеності із безпекою є відображенням хибного методологічного підходу за якого соціальні та політичні процеси розглядалися в той час не теоретично, а політично передусім під кутом зору протистояння двох соціальних систем. Другий, споріднений з ним аргумент, спирається на історичний досвід Радянської держави, оскільки з «охоронного» ухилу невідворотнє слідує антидемократичність внутрішньої політики, що містить загрозу переростання у тоталітаризм, оскільки органи державної влади можуть без особливих ускладнень пересунути акценти в «охоронюваності» з національних інтересів на власні корпоративні потреби¹⁰. Вважаємо, що викладені аргументи не мають універсального характеру щодо досліджуваної категорії «безпека». Навіть не оцінюючи їх ґрунтовності не важко помітити, що вони стосуються державної та (чи) національної безпеки, а не «безпеки» як такої. Важко прослідкувати «хибність методологічного підходу» та «загрозу переростання у тоталітаризм» у застосуванні концепції «безпека – стан захищеності» стосовно таких категорій (видів безпеки) як «біологічна безпека», «генетична безпека», «безпека виробництва», «транспортна безпека» тощо. Можна припустити, що тогочасні визначення наведених понять (за умови, що вони взагалі наводилися) могли ґрунтуватися на визначеннях у сфері державної безпеки, що вочевидь мали відверто політичні забарвлення. Водночас цей факт не робить наведені поняття неправильними по своїй сутності. Так, наприклад, В. П. Тихий зазначає, що під безпекою, в широкому сенсі слова, розуміють стан (становище), за якого відсутня (не загрожує) небезпека¹¹. Вочевидь, це визначення позбавлене будь-якого ідеологічного чи політичного забарвлення та «загрози переростання в тоталітаризм», а тому перші два виділені аргументи науковців, що були узагальнені М. М. Рибалкіним, не можуть бути застосовані у розглядуваному випадку.

¹⁰ Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности: учеб. пособие. С. 9, 10.

¹¹ Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами: учеб. пособие. Киев: Изд-во УМК ВО, 1989. С. 6.

Третій аргумент полягає в тому, що безпека не може бути зведена виключно до захищеності. Як приклад наводиться те, що до останнього часу основу забезпечення глобальної безпеки складав стан *незахищеності* провідних ядерних держав від ракетно-ядерного нападу. У зв'язку з цим, СРСР та США, уклавши договір щодо протиракетної оборони (ПРО), фактично дійшли згоди, що підвищення рівня протиракетної захищеності не зміцнює, а навпаки знижує їхню безпеку, оскільки у протилежної сторони виникає можливість (чи її ілюзія) завдання безкарного ядерного удару¹². Як бачимо, цей аргумент цілком стосується лише безпеки держав. Якщо ж спробувати надати йому універсальний характер і стати на позицію, що з підвищенням рівня захищеності безпека об'єкта знижується» (оскільки чим досконаліші заходи забезпечення захищеності використовуються, тим більшою небезпекою зумовлене їх застосування), то стан безпеки об'єкта можна досягти лише за умови, що джерело небезпеки стане відсутнім як таке. У зв'язку з цим відзначаємо, що навряд чи є реальним знешкодження всіх без винятку небезпечних джерел. В будь-якому разі певні джерела (та сфери людської діяльності) залишаться небезпечними *потенційно* (наприклад, медицина, виробництво, транспорт) і відмовитися від їх використання практично не реально, і не доцільно. В такому разі про стан абсолютної безпеки взагалі не доведеться вести мову, оскільки з цієї позиції він має розумітися як стан повної відсутності небезпеки, чого на практиці ніколи не вдасться досягти.

Четвертий аргумент стосується неприйнятності надання визначення шляхом використання термінів, що самі потребують визначення, а саме розуміння «життєво важливих інтересів» як «потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави»¹³. Вважаємо, що з одного боку, цей аргумент наведено не по суті дослідження, оскільки він ніяким чином не спростовує концепції ро-

¹² Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности: учеб. пособие. С. 11.

¹³ Там само. С. 11.

зуміння безпеки як стану захищеності, а з другого – не вносячи нічого нового, лише повторює загальновідоме аксіоматичне судження (щодо неприпустимості надання визначення поняття через використання інших, так само не визначених, понять). Водночас вважаємо за необхідне погодитися з твердженням М. М. Рибалкіна, що, оскільки інтереси і потреби можна лише задовольняти, а не захищати, то не можна і забезпечити «стан захищеності» потреб та інтересів¹⁴. Проте, з нашої точки зору, це не відкидає концепцію «безпека – стан захищеності», а лише вказує на недоцільність (і навіть, на неприпустимість) використання мовних зворотів на кшталт «захищеність потреб», «захищеність інтересів».

П'ятий аргумент стосується обмеженості дефініції сферою «життєво-важливих інтересів особистості, суспільства та держави», що свідчить про особливість, а не всеосяжність визначення, у зв'язку з чим воно не може розглядатися як поняття безпеки, що розкриває сутність феномена¹⁵. Відзначаємо, що сам по собі цей аргумент є достатньо суттєвим, має універсальний характер, може бути застосований для аналізу будь-якого визначення поняття «безпека», тобто віддзеркалює теоретичний рівень дослідження. Водночас якщо розуміти під безпекою суспільне відношення, то гострота наведеної критики нівелюється, оскільки в такому разі ми просто маємо справу із ситуацією, коли про сутність певного суспільного відношення не можна судити виходячи лише з його назви. Дійсно, визначення «безпека – це стан захищеності» не розкриває сутності охоронюваних відносин. Для її розуміння слід звернутися до аналізу *предмету* відповідного відношення, саме який і потребує захищеності, заради забезпечення існування і збереження якого суспільне відношення і виникло, тому наведені критичні аргументи М. М. Рибалкіна є доречними лише у тому разі, коли під безпекою розуміється предмет суспільного відношення.

¹⁴ Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности: учеб. пособие. С. 11. С. 11.

¹⁵ Там само. С. 11, 12.

З огляду на викладене, концепція «безпека – стан захищеності» має використовуватися в межах статистичного підходу до визначення безпеки, який, як зазначалося вище, виділили В. А. Ліпкан та І. В. Діордіца.

Наведене дозволяє стверджувати, що жоден із наведених у науковій літературі та узагальнених М. М. Рибалкіним, аргументів не переконує у тому, що концепція розуміння безпеки як стану захищеності є застарілою і такою, що не відповідає реаліям сьогодення.

Безпека як стан захищеності являє собою своєрідну «безпекову оболонку», що створюється для забезпечення інших суспільних відносин, передусім, життя і здоров'я людини. Особливістю відносин безпеки є те, що вони спрямовані на унеможливлення (мінімізацію) заподіяння шкоди невизначеному колу осіб. Якщо злочини, передбачені розділом II Особливої частини КК, завжди спрямовані проти конкретних, індивідуально визначених осіб, то злочини проти безпеки містять в собі можливість заподіяння шкоди невизначеному колу осіб, від них може постраждати будь-хто, практично будь-який член суспільства. Тому в таких випадках доцільно вести мову про *суспільну* (громадську) безпеку. Відповідальність за посягання на неї передбачено нормами розділу IX Особливої частини КК. Специфічними видами громадської безпеки є безпека виробництва та безпека руху і експлуатації транспорту. Відповідальність за посягання на безпеку цих видів передбачено у розділах X та XI Особливої частини КК. Особливість безпеки виробництва, на відміну від суспільної (громадської) безпеки, полягає в тому, що останнє являє собою певний стаціонарний об'єкт, на якому локалізується знаходження небезпечних і шкідливих виробничих факторів (процесів, речовин, матеріалів). І хоча сфера дії цих факторів може бути доволі великою (передусім це стосується виключно небезпечних виробництв), вона все одно не є безмежною, на відміну, наприклад, від небезпечних властивостей вогнепальної зброї, яку можна переміщати в просторі без якихось фізичних обмежень, внаслідок чого з її допомогою може бути спричинено шкоду в будь-якому місці людської діяль-

ності. Під час посягань на безпеку руху та експлуатації транспорту заподіяння шкоди також обмежено відповідною сферою.

Слід відзначити, що відносини безпеки охороняються й іншими розділами КК, хоча в їх назвах ця категорія не знайшла відображення. Візьмемо для прикладу розділ VIII «Злочини проти довкілля». Аналізуючи погляди щодо об'єктів його охорони, можна припустити, що норми цього розділу фактично охороняють екологічну безпеку. Проте тут далеко не завжди йдеться про «безпекову оболонку», яка захищає від можливого заподіяння шкоди саме життя та здоров'я людини. Шкода цим об'єктам якщо і заподіюється, то опосередковано, шляхом пошкодження (змінення на гірше) стану із збереження відповідних природних об'єктів (внаслідок вчинення таких злочинів як незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне полювання, проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони водних запасів, порушення ветеринарних правил, безгосподарське використання земель тощо)¹⁶. Тому відповідні норми спрямовані на охорону довкілля як такого, а не на забезпечення екологічної безпеки. В цьому принципова відмінність цих норм від тих, що охороняють безпеку виробництва та безпеку руху та експлуатації транспорту. Водночас в досліджуваному розділі наявні не поодинокі норми, що маючи своїм основним завданням охорону довкілля одночасно забезпечують життя та здоров'я людини. Відносини щодо убезпечення цих благ є додатковими обов'язковими об'єктами кримінально-правової охорони¹⁷ (зокрема, це норми статей 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», 239 «Забруднення або псування земель», 239¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», 240 «Порушення правил охорони або використання

¹⁶ *Примітка.* Слід зауважити, що таке пошкодження може бути і наслідком правомірних дій (наприклад, випробування атомних зарядів шляхом вибуху, побудови великих гідроелектростанцій, що призводить до негативних (як правило, невідновлюваних) змін природних об'єктів). І лише з часом суспільство починає усвідомлювати негативні наслідки такої діяльності.

¹⁷ Демидова Л. М., Самощенко І. В. Кримінальні правопорушення проти довкілля. *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник* / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. Розд. IX. С. 298, 302, 309.

надр», 241 «Забруднення атмосферного повітря», 242 «Порушення правил охорони вод», 243 «Забруднення моря»). Таким чином, розділ VIII Особливої частини КК «Злочини проти довкілля» утворюють законодавчі норми двох видів: одні спрямовані суто на захист природних об'єктів, другі – на збереження в межах належного природного стану життя та здоров'я людини внаслідок посягань на ці об'єкти. Така функціональна несхожість між собою норм, що містяться у розділ VIII Особливої частини КК, дає підстави для виділення в ньому принаймні двох видових об'єктів: відносин щодо збереження природних об'єктів та екологічної безпеки.

Висновки:

– загальновизнане доктринальне визначення категорії «безпека» відсутнє, що пояснюється надзвичайною складністю і внутрішніми суперечностями зазначеного феномену, оскільки вона є предметом дослідження різних галузей права, політології, соціології, економічної теорії та інших наук;

– перед тим як з'ясувати, якому ж з наявних у науці підходів має бути віддано перевагу, слід усвідомити, в якому значенні ми вживаємо це поняття: безпека – це суспільне відношення чи якийсь один його складовий елемент? В останньому випадку слід визначитися – який саме елемент маєтсья на увазі. Викладеного вже достатньо для того, щоб усвідомити, що якогось одного правильного підходу щодо вирішення позначеної проблеми просто не існує;

– спроби надати визначення категорії «безпека» на загальному рівні (а не щодо конкретного явища суспільного життя) мають декларативний характер або являють собою не більше, ніж тлумачення слова у його лінгвістичному розумінні;

– жоден із наведених у науковій літературі аргументів не переконує у тому, що концепція розуміння *безпеки як стану захищеності* є застарілою і такою, що не відповідає реаліям сьогодення. Тому відмовлятися він неї вважаємо недоречним;

– такі різновиди безпеки як національна безпека, громадська безпека, безпека виробництва, безпека руху та експлуатації транспорту, безпека людства охороняється на рівні розділів Особливої частини КК, що слідує навіть з їхніх назв або складових назв. Крім того, на рівні видового об'єкта відносини безпеки охороняються і в інших розділах КК. Це стосується, зокрема, екологічної безпеки, що охороняється нормами розділу VIII Особливої частини КК;

– функціональна несхожість між собою законодавчих норм, що містяться у розділ VIII Особливої частини КК, дає підстави для виділення в ньому принаймні двох видових об'єктів: відносин щодо збереження природних об'єктів та екологічної безпеки.

Перспективами подальших наукових розвідок у даному напрямі є здійснення предметних досліджень окремих галузей і видів безпеки, а також аналіз обґрунтованості інших наукових підходів до визначення категорії «безпека» (окрім розглянутої в цій статті концепції «безпека – стан захищеності»).

Список використаних джерел

1. Альбрехт П.-А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности: монография / пер. с нем. 2-е изд. Харьков: Право, 2012. 184 с.

2. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны труда: учеб. пособ. Киев: УМК ВО, 1990. 60 с.

3. Борисов В. І., Пащенко О. О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: монографія. Харків: Видавець Вапнярчук Н. М., 2006. 224 с.

4. Бусол О. Гібридні загрози: чи вистойть Україна? *Юридичний вісник України*. 2020. 18 квіт. URL: <https://yvu.com.ua/gibrydni-zagrozy-chy-vystoyit-ukrayina/> (дата звернення: 04.05.2020).

5. Демидова Л. М., Самощенко І. В. Кримінальні правопорушення проти довілля. *Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна*. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. Розд. ІХ. С. 293–321.

6. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2012. Вип. 5. С. 90–98.

7. Липкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона: монографія. Київ: КНТ, 2007. 292 с.

8. Рыбалкин Н. Н. Философия безопасности: учеб. пособие. М.: Моск. психолог.-социаль. ин-т, 2006. 296 с.

9. Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами: учеб. пособие. Киев: Изд-во УМК ВО, 1989. 80 с.

10. Чорний Р. Проблеми кримінально-правової охорони національної безпеки України. *Право України*. 2013. № 10. С. 257–264.

REFERENCES

1. Al'breht P.-A. (2012). Zabytaja svoboda. Principy ugovnogo prava v evropejskoj diskussii o bezopasnosti. Har'kov: Pravo [in Russian].

2. Borisov V.I. (1990). Ugolovnaja otvetstvennost' za narushenie pravil ohrany truda. Kiev: UMK VO [in Russian].

3. Borysov V.I., Pashchenko O.O. (2006). Zlochyny proty bezpeky vyrobnytstva: poniattia ta vydy. Kryminal'na vidpovidal'nist za porushennia pravyl yadernoi abo radiatsiinoi bezpeky. Kharkiv: Vydavets Vapniarchuk N. M. [in Ukrainian].

4. Busol O. (2020). Hibrydni zahrozy: chy vystoit' Ukraina? *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 18 kvit. URL: <https://yvu.com.ua/gibrydni-zagrozy-chy-vystoyit-ukrayina/> [in Ukrainian].

5. Demydova L.M., Samoshchenko I.V. (2020). Kryminal'ni pravoporushennia proty dovkillia. *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk*. V.Ya. Tatsyi, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin (Eds). Kharkiv: Pravo. *Rozd. IX, 293–321* [in Ukrainian].

6. Zaplatynskiy V.M. (2012). Lohiko-determinantni pidkhody do rozuminnia poniattia «Bezpeka». *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. Ser.: *Fizychne vykhovannia, sport i zdorovia liudyny, issue 5, 90–98* [in Ukrainian].

7. Lipkan V.A., Diorditsa I.V. (2007). Natsional'na bezpeka Ukrainy: kryminalno-pravova okhrona. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

8. Rybalkin N.N. (2006). Filosofija bezopasnosti. M.: Mosk. psiholog.-social'. in-t [in Russian].

9. Tihij V.P. (1989). Ugolovnaja otvetstvennost' za narushenie pravil bezopasnosti obrashhenija s obshheopasnymi predmetami. Kiev: Izd-vo UMK VO [in Russian].

10. Chorny R. (2013). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 10, 257–264 [in Ukrainian].

Борисов В. И., Пащенко А. А. О понимании доктринальной концепции «безопасность – состояние защищенности»

В статье анализируется научная концепция «безопасность – состояние защищенности». Отмечается, что категория «безопасность» является предметом исследования различных отраслей права, а также политологии, социологии, экономической теории и других наук. Констатируется, что общепризнанное понятие этого явления в настоящее время отсутствует, что объясняется чрезвычайной сложностью и внутренними противоречиями указанного феномена. Обращается внимание на то, что попытки дать определение категории «безопасность» на общем уровне (а не в отношении конкретного предметного исследования) носят декларативный характер или представляют собой не более, чем толкование слова без раскрытия реального содержания понятия, которое этим словом обозначаются. В советский период господствующим был подход к пониманию безопасности как состояния защищенности. После распада СССР многие исследователи начали не только искать новые подходы, но и критически осмысливать господствующую ранее концепцию. На основании проведенного анализа в статье обосновывается, что ни один из приведенных в научной литературе аргументов не убеждает в том, что концепция понимания безопасности как состояния защищенности является устаревшей и несоответствующей сегодняшним реалиям. Поэтому отказываться от ее авторы статьи считают неуместным. В ст. 3 Конституции Украины провозглашено, что человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются в Украине наивысшей социальной ценностью. В иерархии указанных существенных благ Конституция Украины прежде всего выделяет жизнь и здоровье, которые являются неотъемлемыми свойствами любого человека. О приоритетности защиты жизни и здоровья человека можно судить по тому, что соответствующий раздел находится почти в самом начале Особенной части Уголовного кодекса Украины, сразу после «Преступлений против основ национальной безопасности Украины». Вместе с тем следует отметить, что вред жизни и здоровью человека может быть причинен не только вследствие совершения преступлений, ответственность за которые предусмотрена в разделе II Особенной части УК. Система построения последнего, прежде всего по признаку объектов уголовно-правовой охраны, позволяет выявить, что как дополнительный объект жизнь и здоровье охраняются непосредственно (вместе с основным) или опосредованно нормами почти всех разделов Особенной части. Кроме того, в отдельных случаях, которые корреспондируют соответствующим сферам, создается

определенная защитная оболочка, в построении которой задействуются и нормы УК, которая призвана нивелировать (или хотя бы минимизировать, то есть свести вероятность опасности близкой к нулю) возможность причинения вреда жизни и здоровью человека. Речь, в первую очередь, идет об уголовно-правовом обеспечении с помощью уголовно-правовых норм охраны общественной (общественной) безопасности, безопасности производства и безопасности движения и эксплуатации транспорта. Кроме того, на уровне видового объекта отношения безопасности охраняются и в других главах УК. Это касается, в частности, экологической безопасности, которая охраняется нормами раздела VIII Особенной части УК. Доказывается, что функциональная несхожесть между собой уголовно-правовых норм, содержащихся в раздел VIII Особенной части УК, дает основания для выделения в нем менее двух видовых объектов: отношений по сохранности природных объектов и экологической безопасности.

Ключевые слова: *безопасность, Конституция Украины, Уголовный кодекс Украины, преступления против основ национальной безопасности Украины, преступления против общественной безопасности, преступления против безопасности производства, преступления против окружающей среды.*

Borysov V. I., Pashchenko O. O. On the understanding of the doctrinal concept of «security – a state of safety»

The article analyzes the scientific concept of «security – a state of safety». It is noted that the category «security» is the subject of research in various branches of law, as well as political science, sociology, economic theory and other sciences. It is stated that there is currently no universally accepted concept of this phenomenon, which is due to the extreme complexity and internal contradictions of this phenomenon. Attention is drawn to the fact that attempts to define the category «security» at the general level (and not regarding a specific case study) are declarative in nature or no more than an interpretation of the word without revealing the real content of the concept that the word denotes. In the Soviet period, the dominant approach was to understanding security as a state of safety. After the collapse of the USSR, a lot of researchers began not only to look for new approaches, but also to critically understand the previously prevailing concept. Based on the analysis, the article justifies that none of the arguments given in the scientific literature convinces that the concept of understanding safety as a state of security is outdated and inconsistent with today's realities. Therefore, the authors of the article consider it inappropriate to refuse. Art. 3 of the Constitution of Ukraine proclaims the human being, his or her life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognised in Ukraine as the highest social value. In the hierarchy of these essential benefits, the Constitution of Ukraine first identifies life and health, which are essential properties of any person. The priority of protecting human life and health can be concluded on the basis that the corresponding chap-

ter is located almost at the very beginning of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, immediately after «Crimes against the foundations of national security of Ukraine honour». However, it should be noted that harm to human life and health can be caused not only by the commission of crimes for which responsibility is provided for in chapter II of the Special Part of the Criminal Code. The system of building of this legal act, primarily on the basis of the objects of criminal legal protection, allows us to identify that life and health are directly protected as an additional object (together with the main) or indirectly protected by the norms of almost all sections of the Special Part. In addition, in certain cases that correspond to the relevant areas, a certain protective shell is created, in the construction of which the Criminal Code norms are also used, which is called up to level (or at least minimize, that is, reduce the probability of danger close to zero) the possibility of causing harm to human life and health. First of all, we are talking about criminal law provision through criminal law norms for the protection of public (common) security, occupational safety, traffic safety and safety of transport operations. In addition, at the level of a species object, security relations are protected in other chapters of the Criminal Code. This applies, in particular, to environmental safety, which is protected by the norms of section VIII of the Special Part of the Criminal Code. It is proved that the functional inconsistency of the criminal law norms contained in chapter VIII of the Special Part of the Criminal Code gives grounds for the allocation at least two species objects in it: relations on the preservation of natural objects and environmental safety.

Key words: *security, the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, crimes against the foundations of national security of Ukraine, crimes against public security, crimes against occupational safety, crimes against environment.*